بسم الله الرحمن الرحيم

حقوق اسناد تجاری

دکتر بهروز اخلاقی

با همکاری:

دکتر علی شهابی

دکتر محمد دمرچیلی **دکتر اسدالله صحرانورد**

دکتر رضا خودکار **دکتر بهزاد روشن**

پژوهشکدهٔ حقوق

تهران ـ ۱۴۰۲

سرشناسه	:	اخلاقی، بهروز، ۱۳۱۶ -
عنوان قراردادی	:	ایران. قوانین و احکام
	:	Iran. Laws, etc.
عنوان و نام پدیدآور	:	حقوق اسناد تجاری/ بهروز اخلاقی، با همکاری علی شهابی... [و دیگران].
مشخصات نشر	:	تهران: پژوهشکده حقوقی شهر دانش، ۱۴۰۲.
مشخصات ظاهری	:	۴۶۳ ص.
شابک	:	۹۷۸-۶۰۰-۴۷۵-۲۱۲-۱
وضعیت فهرست نویسی	:	فیپا
یادداشت	:	کتابنامه: ص. [۴۶۳] - ۴۵۶؛ همچنین به صورت زیرنویس.
موضوع	:	بازرگانی، اسناد -- ایران
موضوع	:	Commercial documents -- Iran
موضوع	:	حقوق تجارت -- ایران
موضوع	:	Commercial law -- Iran
شناسه افزوده	:	شهابی، علی، ۱۳۶۰-
رده‌بندی کنگره	:	KMH۹۲۰
رده‌بندی دیویی	:	۳۴۶/۵۵۰۷
شماره کتابشناسی ملی	:	۹۳۹۳۷۱۴

با مراجعه به فروشگاه اینترنتی شهر دانش از مزایای خرید آنلاین و تخفیف ویژه برخوردار شوید.

https://sdil.ac.ir/shop/

عنوان: **حقوق اسناد تجاری**

تألیف: **دکتر بهروز اخلاقی**

با همکاری: **دکتر علی شهابی، دکتر محمد دمرچیلی، دکتر اسدالله صحرانورد، دکتر رضا خودکار، دکتر بهزاد روشن**

ناشر: پژوهشکده حقوقی شهر دانش

ویراستار و صفحه‌آرا: سودابه رسولی

طراح جلد: زهرا کریمی

نوبت چاپ: اول

تاریخ چاپ: ۱۴۰۲

شمارگان: ۱۰۰۰

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۴۷۵-۲۱۲-۱

بهاء: ۶۵۰,۰۰۰ تومان

حق چاپ محفوظ است.

تهران ـ خیابان کریم‌خان زند ـ خیابان سنایی ـ خیابان نهم ـ خیابان گیلان ـ پلاک ۵

کد پستی ۱۵۸۵۷۴۳۱۱۱ صندوق پستی: ۱۵۸۷۵/۴۵۳۹ تلفن: ۸۸۸۱۱۵۸۱ نمابر: ۸۸۸۱۱۵۸۰

Email: publication@sdil.ac.ir Website: http://www.sdil.ac.ir

به نام خداوند جان و خرد

سخن ناشر

توسعه ادبیات حقوقی در هر کشور، نقش مهمی در پیشرفت نظام حقوقی آن کشور ایفا می‌نماید. اندیشمندان و پژوهشگران دنیای بیکران حقوق که شیفته نظم‌اند و سرباز عدالت، آموزه‌های علمی و تجربیات عملی خویش را به جامعه حقوقی عرضه می‌دارند تا بتوانند در تثبیت و تنویر نظم اجتماعی و استقرار عدالت و اصلاح و پیشرفت کشور سهیم گردند.

قانون‌گذار فهیم و آگاه، هیچ‌گاه در مقام تهیه پیش‌نویس و مهیا شدن جهت وضع قانون، خود را بی‌نیاز از ادبیات و دکترین حقوقی کشور و مشورت با خبرگان نخواهد یافت و هیچ‌گاه مصوبات قبلی خویش را دائمی و مصون از نقد و اصلاح قلمداد نخواهد نمود. قضات متخصص و عدالت‌پیشه نیز نقد علمی و منصفانه آرای خود را مایه تکامل و پیشرفت می‌دانند.

دانشکده‌های حقوق که به مأموریت خطیر تربیت قضات، وکلا، مشاوران حقوقی، سردفتران، پژوهشگران و اساتید حقوق و فقه همت می‌گمارند علاوه بر اینکه از آموزه‌های علمی و قضایی کشور بسیار بهره می‌برند متقابلاً رسالت مهمی در غنی‌سازی ادبیات و دکترین حقوقی کشور بر عهده دارند.

کشور ایران به‌ویژه در دو دهه اخیر پیشرفت قابل‌توجهی در توسعه کمّی ادبیات حقوقی کشور را شاهد بوده است. تعداد کتب و نشریات حقوقی منتشره در کشور طی بیست سال اخیر، به نسبت گذشته به‌مراتب افزایش یافته است. این دستاورد را باید به فال نیک گرفت و امیدوار بود که این پیشرفت کمّی به همین میزان با توسعه‌ای کیفی در بارور شدن دکترین حقوقی موردنیاز کشور همراه باشد و با احترام به حقوق مالکیت فکری دیگران انتشار یابد.

انتشارات پژوهشکده حقوقی شهر دانش که همواره سعی داشته است علاوه بر انتشار آثار حاصل از تحقیقات پژوهشکده حقوق، به صورتی هدفمند و با ارزیابی علمی به گزینش و چاپ و انتشار کتاب‌های حقوقی در حوزه‌ها و موضوعات موردنیاز جامعه حقوقی کشور مبادرت ورزد، زحمات جناب آقای **دکتر بهروز اخلاقی** در تألیف کتاب **حقوق اسناد تجاری** را ارج نهاده، امیدوار است این کتاب مورد استقبال جامعه حقوقی کشور و مورداستفاده متولیان امر قرار گیرد.

وحید اشتیاق

فهرست اجمالی مطالب

سخن ناشر	۵
فهرست تفصیلی مطالب	۸
علائم اختصاری	۱۹
سخن نخست	۲۱
پیشگفتار	۲۳
مقدمه	۲۵

بخش اول) نظریه عمومی اسناد تجاری

فصل اول) مفاهیم و مصادیق اسناد تجاری	۳۱
فصل دوم) اوصاف و ویژگی‌های اسناد تجاری	۷۱
فصل سوم) اصول حاکم بر اسناد تجاری	۱۱۴

بخش دوم) برات، سفته، چک

فصل اول) برات	۱۶۵
فصل دوم) فته طلب یا سفته	۳۰۳
فصل سوم) چک	۳۴۲
منابع	۴۵۶

فهرست تفصیلی مطالب

سخن ناشر ۵
فهرست اجمالی مطالب ۷
علائم اختصاری ۱۹
سخن نخست ۲۱
پیشگفتار ۲۳
مقدمه ۲۵

بخش اول) نظریه عمومی اسناد تجاری

فصل اول) مفاهیم و مصادیق اسناد تجاری ۳۱
مبحث اول) مفاهیم و مصادیق اسناد به‌طور کلی ۳۵
گفتار اول) اسناد رسمی ۳۷
گفتار دوم) اسناد عادی ۴۰
گفتار سوم) اسناد تجاری الکترونیک ۴۳
مبحث دوم) سوابق حقوقی ۵۱
گفتار اول) حقوق فرانسه ۵۲
گفتار دوم) حقوق انگلیس ۵۴
گفتار سوم) حقوق کشورهای عربی ۵۸
مبحث سوم) حقوق ایران ۶۴
گفتار اول) از نقطه‌نظر قانون ۶۴
گفتار دوم) از نقطه‌نظر دکترین ۶۵
فصل دوم) اوصاف و ویژگی‌های اسناد تجاری ۷۱
مبحث اول) وجوه اشتراک اسناد تجاری ۷۱
گفتار اول) قابلیت نقل‌وانتقال ۷۲
گفتار دوم) تعهد پرداخت مبلغ معینی وجه ۷۵
گفتار سوم) تعهد پرداخت به سررسید کوتاه‌مدت و معین ۷۷
گفتار چهارم) شکل خاص ۸۰

بند اول) از جهت تنظیم ۸۰
بند دوم) از جهت مطالبه و مواعد ۸۱
بند سوم) از جهت مرور زمان و مهلت ۸۲
گفتار پنجم) جنبه تجاری تعهد ۸۴
گفتار ششم) اعتبار ذاتی اسناد تجاری ۸۶
گفتار هفتم) تسهیلات ویژه قانون‌گذار ۸۷
بند اول) تسهیلات دادرسی ۸۸
الف) انتخاب دادگاه صالح ۸۸
ب) قرار تأمین خواسته ۸۸
بند دوم) مسؤولیت تضامنی امضاکنندگان ۹۰
مبحث دوم) وجوه افتراق اسناد تجاری ۹۳
گفتار اول) اسناد تجاری و اسکناس‌های بانکی ۹۳
گفتار دوم) اسناد تجاری و اوراق بهادار ۱۰۰
بند اول) اوراق سهام شرکت‌ها ۱۰۲
بند دوم) اوراق مشارکت ۱۰۴
بند سوم) اسناد خزانه ۱۰۷
گفتار سوم) اسناد تجاری و اعتبارنامه‌های تجاری ۱۰۹
فصل سوم) اصول حاکم بر اسناد تجاری ۱۱۴
مبحث اول) اصول حاکم ۱۱۶
گفتار اول) اصل تنجیزی بودن اسناد تجاری ۱۱۶
بند اول) حقوق فرانسه ۱۱۶
بند دوم) حقوق انگلیس ۱۱۷
بند سوم) حقوق ایران ۱۲۰
گفتار دوم) اصل شکلی بودن اسناد تجاری ۱۲۳
گفتار سوم) اصل استقلال تعهدات ناشی از اسناد تجاری ـ اصل استقلال امضاها ۱۲۶
گفتار چهارم) اصل تجریدی بودن اسناد تجاری ـ اصل عدم توجه ایرادات ۱۳۰
بند اول) تبیین اصل ۱۳۱
بند دوم) استثنائات اصل ۱۳۴

الف) ایراد عدم حسن‌نیت ۱۳۴
ب) ایراد عیوب شکلی و ماهوی ۱۳۸
ج) ایرادات مربوط به روابط شخصی ۱۳۹
مبحث دوم) تحلیل روابط حقوقی ناشی از اسناد تجاری ۱۴۱
گفتار اول) بقای رابطه حقوقی سابق ۱۴۲
بند اول) اصل بقای رابطه حقوقی سابق و قلمرو اجرای آن ۱۴۲
بند دوم) شرایط اعمال حق ناشی از رابطه حقوقی سابق ۱۴۷
گفتار دوم) پیوند میان تعهد براتی و رابطه حقوقی سابق ۱۵۰
بند اول) استقلال دو رابطه حقوقی ۱۵۰
بند دوم) ارتباط میان دو رابطه حقوقی ۱۵۱
الف) تأثیر رابطه حقوقی سابق بر تعهد براتی ۱۵۲
ب) تأثیر تعهد براتی بر رابطه حقوقی سابق ۱۵۳
مبحث سوم) قانون حاکم بر اسناد تجاری ۱۵۴
گفتار اول) اعتبار تعهدات براتی ۱۵۴
بند اول) شرایط شکلی ۱۵۴
بند دوم) شرایط ماهوی ۱۵۵
الف) اهلیت ۱۵۶
ب) قصد و رضا ۱۵۷
ج) جهت ۱۵۸
گفتار دوم) آثار تعهدات براتی ۱۵۹
گفتار سوم) اجرای تعهدات براتی ۱۶۰
بند اول) محل برات ۱۶۰
بند دوم) پرداخت وجه برات ۱۶۲
گفتار چهارم) حقوق و وظایف دارنده برات ۱۶۲

بخش دوم) برات، سفته، چک

فصل اول) برات ۱۶۵
مبحث اول) پیشینه تاریخی ۱۶۵
مبحث دوم) تعریف ۱۶۹

مبحث سوم) شرایط شکلی و ماهوی ۱۷۰
گفتار اول) شرایط شکلی ۱۷۱
بند اول) شرایط الزامی ۱۷۱
الف) قید کلمه برات ۱۷۲
ب) تاریخ تحریر برات ۱۷۳
ج) اسم شخصی که باید برات را تأدیه کند ۱۷۵
د) تعیین مبلغ برات ۱۷۵
ه) تاریخ تأدیه وجه برات ۱۷۶
و) مکان تأدیه وجه برات ۱۷۷
ز) اسم شخصی که برات در وجه یا حواله‌کرد او پرداخت می‌شود ۱۷۹
ح) تصریح به اینکه نسخه اول یا دوم یا سوم یا چهارم الخ است ۱۸۱
ط) امضا یا مهر برات‌کش ۱۸۳
ی) وکالت یا نمایندگی در برات ۱۸۶
بند دوم) شرایط اختیاری ۱۸۸
گفتار دوم) شرایط ماهوی ۱۹۱
بند اول) قصد و رضا ۱۹۲
بند دوم) اهلیت ۱۹۳
بند سوم) موضوع ۱۹۴
بند چهارم) جهت ۱۹۴
مبحث چهارم) تغییر شرایط شکلی برات (جعل و تزویر) ۱۹۶
مبحث پنجم) در قبول و نکوت برات ۱۹۸
گفتار اول) قبول برات ۱۹۸
بند اول) شرایط قبولی ۱۹۸
بند دوم) آثار قبولی ۲۰۰
گفتار دوم) نکول برات ۲۰۲
گفتار سوم) قبولی شخص ثالث ۲۰۳
مبحث ششم) وعده برات ۲۰۴
گفتار اول) برات به رؤیت ۲۰۴

گفتار دوم) برات به وعده از رؤیت ۲۰۶
گفتار سوم) برات به وعده از تاریخ برات ۲۰۶
گفتار چهارم) برات به وعده از روز معین ۲۰۷
مبحث هفتم) ظهرنویسی ۲۰۷
گفتار اول) ظهرنویسی برای انتقال ۲۱۱
گفتار دوم) ظهرنویسی به عنوان وکالت ۲۱۷
گفتار سوم) ظهرنویسی به عنوان وثیقه ۲۲۰
مبحث هفتم) مسؤولیت ۲۲۷
گفتار اول) برات‌کش ۲۳۰
گفتار دوم) برات‌گیر ۲۳۱
گفتار سوم) ظهرنویسان ۲۳۳
گفتار چهارم) ضامن ۲۳۴
گفتار پنجم) تأثیر ورشکستگی در مسؤولیت ۲۳۷
مبحث هشتم) پرداخت وجه برات ۲۴۲
گفتار اول) ارائه برای پرداخت ۲۴۳
گفتار دوم) نحوه پرداخت ۲۴۵
گفتار سوم) نوع پول ۲۴۶
گفتار چهارم) پرداخت بخشی از مبلغ برات ۲۴۹
گفتار پنجم) پرداخت قبل و بعد از سررسید ۲۵۰
گفتار ششم) پرداخت وجه برات توسط ثالث ۲۵۰
گفتار هفتم) گم‌شدن برات ۲۵۲
مبحث نهم) حقوق و وظایف دارنده برات ۲۵۵
گفتار اول) ارائه برات و اخذ قبولی و تشریفات مربوطه ۲۵۶
گفتار دوم) اقدام جهت دریافت وجه برات و انجام تشریفات مربوطه ۲۵۸
گفتار سوم) اقامه دعوی برات (تأمین خواسته) ۲۵۹
بند اول) موعد ۲۶۰
بند دوم) تأمین خواسته ۲۶۴
گفتار چهارم) اعتراض (واخواست یا پروتست) ۲۶۶

مبحث دهم) انواع برات ۲۷۱
گفتار اول) برات رجوعی ۲۷۱
گفتار دوم) برات سازشی ۲۷۴
گفتار سوم) برات سفید ۲۷۶
گفتار چهارم) برات اسنادی ۲۷۸
گفتار پنجم) برات وصولی ۲۷۹
گفتار ششم) برات به حواله‌کرد ۲۸۰
گفتار هفتم) برات در وجه شخص معین ۲۸۰
گفتار هشتم) برات برای خود ۲۸۰
گفتار نهم) برات به دین یا محل خاص ۲۸۱
گفتار دهم) برات تضمین‌شده ۲۸۱
مبحث یازدهم) ماهیت حقوقی برات ۲۸۱
گفتار اول) برات نوعی عقد است ۲۸۲
بند اول) برات ـ انتقال طلب ۲۸۴
الف) وجوه اشتراک ۲۸۶
ب) وجوه افتراق ۲۸۷
بند دوم) برات ـ حواله ۲۸۸
الف) وجوه اشتراک ۲۸۹
ب) وجوه افتراق ۲۹۱
بند سوم: برات ـ وکالت ۲۹۳
بند چهارم) برات ـ نیابت در تعهد یا ایفا ۲۹۴
بند پنجم) برات ـ تبدیل تعهد ۲۹۹
گفتار دوم) برات ـ تعهد یک‌طرفه یا ایقاع ۳۰۰
گفتار سوم) نتیجه‌گیری ۳۰۱
فصل دوم) فته طلب یا سفته ۳۰۳
مبحث اول) پیشینه تاریخی و تعریف ۳۰۳
گفتار اول) پیشینه تاریخی ۳۰۳
گفتار دوم) تعریف ۳۰۵

مبحث دوم) شرایط شکلی سفته ۳۰۶
گفتار اول) شرایط الزامی ۳۰۶
بند اول) امضا یا مهر متعهد ۳۰۶
بند دوم) تاریخ صدور ۳۰۸
بند سوم) مبلغی که باید تأدیه شود با تمام حروف ۳۰۸
بند چهارم) گیرنده وجه ۳۰۹
بند پنجم) تاریخ پرداخت ۳۱۰
گفتار دوم) شرایط اختیاری ۳۱۱
گفتار سوم) ضمانت اجرای عدم رعایت شرایط الزامی ۳۱۲
مبحث سوم) وجوه افتراق سفته و برات ۳۱۵
گفتار اول) تحلیل وضعیت‌های حقوقی طرف‌های سفته و برات ۳۱۵
گفتار دوم) تحلیل وضعیت محل در سفته ۳۱۷
گفتار سوم) تأثیر صدور و ظهرنویسی در تعهدات سابق بدهکار ۳۱۸
گفتار چهارم) خصیصه تجاری و مدنی سفته ۳۲۰
گفتار پنجم) تضمینات پرداخت سفته ۳۲۳
گفتار ششم) انتقال تضمینات تعهد ۳۲۵
مبحث چهارم) وجوه اشتراک سفته و برات ۳۲۷
گفتار اول) مسؤولیت تضامنی ۳۲۸
گفتار دوم) پرداخت در سفته ۳۲۹
بند اول) چگونگی پرداخت ۳۳۰
بند دوم) ممنوعیت تأمین یا توقیف ۳۳۲
گفتار سوم) ضمانت در سفته ۳۳۴
مبحث پنجم) حقوق و وظایف دارنده سفته ۳۳۵
گفتار اول) اعتراض (واخواست یا پروتست) ۳۳۵
گفتار دوم) تأمین خواسته ۳۳۸
گفتار سوم) مرور زمان ۳۳۹
مبحث ششم) قواعد تعارض قوانین ۳۴۱
فصل سوم) چک ۳۴۲

مبحث اول) پیشینه تاریخی و تعریف ۳۴۲
گفتار اول) پیشینه تاریخی ۳۴۲
گفتار دوم) تعریف چک ۳۴۹
مبحث دوم) ماهیت حقوقی چک ۳۵۱
مبحث سوم) شرایط شکلی چک ۳۵۳
گفتار اول) شرایط الزامی ۳۵۳
بند اول) قید کلمه چک در متن سند ۳۵۴
بند دوم) قید نام محالٌ‌علیه ۳۵۵
بند سوم) قید دستور بدون قیدوشرط پرداخت مبلغ معینی وجه نقد ۳۵۶
بند چهارم) قید محل صدور ۳۵۹
الف) از جهت احتساب مهلت مطالبه وجه چک ۳۶۰
ب) از جهت احتساب مهلت اقامه دعوی چک ۳۶۰
بند پنجم) قید محل پرداخت ۳۶۰
بند ششم) قید نام ذی‌نفع یا کلمه حامل ۳۶۲
بند هفتم) قید تاریخ صدور ۳۶۴
بند هشتم) نام و امضای صادرکننده ۳۶۹
بند نهم) ثبت چک در سامانه صیاد ۳۷۶
بند دهم) وجود محل ۳۸۰
الف) موجودیت قبلی محل ۳۸۱
ب) حال و قابل مطالبه بودن محل ۳۸۳
ج) قابلیت دخل و تصرف در محل ۳۸۴
بند یازدهم) تمبر مالیاتی ۳۸۶
گفتار دوم) شرایط اختیاری ۳۸۹
بند اول) شرایط غیرمؤثر در اعتبار چک ۳۹۰
بند دوم) شرایط مؤثر در ماهیت حق دارنده ۳۹۲
الف) چک در وجه شخص معین به قید انحصار ۳۹۲
ب) قید غیرقابل معامله بودن در چک ۳۹۳
بند سوم) شرایط مؤثر در اجرای حق دارنده ۳۹۴

مبحث چهارم) انواع چک ۳۹۵
گفتار اول) چک عادی ۳۹۶
گفتار دوم) چک تأییدشده ۳۹۶
گفتار سوم) چک تضمین‌شده ۳۹۷
گفتار چهارم) چک در گردش یا مسافرتی ۴۰۲
گفتار پنجم) چک موردی ۴۰۳
گفتار ششم) چک بسته ۴۰۵
گفتار هفتم) چک برگردان یا انتقالی ۴۰۶
مبحث پنجم) وجوه افتراق و اشتراک چک با برات و سفته ۴۰۷
گفتار اول) وجوه افتراق ۴۰۸
بند اول) تفاوت شکلی ۴۰۸
بند دوم) فقدان قبولی ۴۰۸
بند سوم) عدم قبولی شخص ثالث ۴۰۹
بند چهارم) عدم وعده ۴۰۹
بند پنجم) وجود محل ۴۱۰
بند ششم) وضعیت حقوقی ۴۱۰
گفتار دوم) وجوه اشتراک ۴۱۱
مبحث ششم) ظهرنویسی در چک ۴۱۳
گفتار اول) شرایط اساسی ظهرنویسی ۴۱۴
گفتار دوم) شرایط اختیاری ظهرنویسی ۴۱۹
بند اول) قید پرداخت در وجه حامل ۴۱۹
بند دوم) قید غیرقابل ظهرنویسی ۴۲۰
بند سوم) قید بدون ضمانت ۴۲۱
گفتار سوم) انواع ظهرنویسی ۴۲۳
مبحث هفتم) مسؤولیت تضامنی ۴۲۷
گفتار اول) دارنده چک (ذی‌نفع، مدعی و شاکی) ۴۲۷
گفتار دوم) طرف‌های دعوی دارنده چک ۴۳۰
بند اول) صادرکننده ۴۳۰

بند دوم) ظهرنویسان ۴۳۱
بند سوم) بانک محال‌علیه ۴۳۳
گفتار سوم) خسارت تأخیر تأدیه ۴۳۵
مبحث هشتم) حقوق و وظایف دارنده چک ۴۳۷
گفتار اول) اعتراض یا واخواست ۴۳۸
گفتار دوم) تأمین خواسته ۴۳۸
گفتار سوم) مرور زمان ۴۳۹
بند اول) مرور زمان طرح دعوی علیه صادرکننده ۴۳۹
بند دوم) مرور زمان طرح دعوی علیه ظهرنویسان ۴۴۰
گفتار چهارم) مطالبه وجه چک ۴۴۱
بند اول) مطالبه وجه چک از طریق دایره اجرای اسناد رسمی لازم‌الاجرا ۴۴۱
بند دوم) مطالبه وجه چک از طریق دادگاه ۴۴۲
الف) درخواست صدور اجرائیه از دادگاه ۴۴۲
ب) مطالبه وجه از طریق اقامه دعوا در دادگاه ۴۴۳
ج) مرجع رسیدگی ۴۴۴
مبحث نهم) مسؤولیت کیفری ۴۴۵
مبحث دهم) ضمانت در چک ۴۴۸
مبحث یازدهم) پرداخت در چک ۴۵۰
گفتار اول) موعد پرداخت ۴۵۰
گفتار دوم) شرایط پرداخت ۴۵۰
گفتار سوم) نحوه پرداخت ۴۵۳
گفتار چهارم) پرداخت جزئی وجه چک ۴۵۴
منابع ۴۵۶

علائم اختصاری

ق.آ.د.م.	قانون آیین دادرسی مدنی
ق.ا.ا.م.	قانون اجرای احکام مدنی
ق.ا.ح.	قانون امور حسبی
ق.ت.	قانون تجارت
ق.ت.ا.	قانون تجارت الکترونیکی
ق.ث.ا.ا.	قانون ثبت اسناد و املاک
ق.ص.چ.	قانون صدور چک
ق.م.ا.	قانون مجازات اسلامی
ق.م.	قانون مدنی
ق.م.م.	قانون مالیات‌های مستقیم
نک	نگاه کنید به

سخن نخست

خرسندم و شکرگزار که از پس سال‌ها تحصیل و تدریس دروس حقوق تجارت (خاصه اسناد تجاری) در مقاطع مختلف، این مجال دست داد تا مطالبی که سال‌ها بدان مشغول بوده‌ام و مطالبی که نگاشته بودم، بدین ترتیب نظم و سیاقی یافته و در قالب کتابی فراهم آید.

کتابی که اینک پیش روی خوانندگان است حاصل عمری است که صرف شده است و امید دارم که هم برای علمای حقوق به کار آید و هم برای نوجویان عالم حقوق مؤثر افتد.

شهریار به خوبی سروده بود که

چشم بگشودم و دیدم ز پس صبح شباب

روز پیری به لباس شب تار آمده بود

و اینک شادمانم که این کار النهایه به سامان رسید.

به بار نشستن این کار را باید مدیون همکاری چندی از شاگردان سابق و اساتید لاحق دانست. در اوایل دهۀ نود شمسی بود که آقایان دکتر بهزاد روشن و دکتر رضا خودکار بخشی از کار را بر عهده گرفتند و سزاست که همت و حمایت این عزیزان جوان و دانشمند را ستود و بر آن ارج گذارد. پس از گذشت چند سال هم آقایان دکتر علی شهابی، دکتر محمد دمرچیلی و دکتر اسدالله صحرانورد به این جمع اضافه شدند که جا دارد از علی (دکتر شهابی)، همکار فرهیخته و دیرینه، آقای دکتر دمرچیلی که خود در حقوق تجارت صاحب اثر و نفوذ کلام هستند و آقای دکتر صحرانورد که وسواس بسیار در این کار داشتند تقدیر و

تشکر به عمل آورد.

از همه دوستان، اساتید و شاگردانی که در این سال‌ها در کنار من بوده و محبتی بر من روا داشته‌اند به غایت ممنونم و سلامتی و بهروزی همگان را آرزو دارم.

بهروز اخلاقی

علم آدمیت است و جوانمردی و ادب

«سعدی»

پیشگفتار

کتابی که پیش رو دارید، فی‌الواقع، حاصل بیش از سی سال تدریس حقوق تجارت (و به‌طور خاص، حقوق اسناد تجاری) توسط استاد نامدار این رشته، دکتر بهروز اخلاقی است. حقوق خوانده‌ها (خصوصاً در دانشکده حقوق دانشگاه تهران) به خوبی در یاد دارند جزوه درس حقوق تجارت ۳ را (جزوه‌ای برای مقطع کارشناسی) و البته جزوه درس حقوق تجارت ـ تحلیل پاره‌ای از مباحث: نظریه عمومی حاکم بر اسناد تجاری به همراه اعتبارنامه‌ها و قراردادهای تجاری (جزوه‌ای برای مقطع کارشناسی‌ارشد). رواج این جزوات در میان دانشجویان و اهالی حقوق (اعم از دانشگاهیان، قضات و وکلا) در طول سالیان، استاد را به آغاز کار برای تألیف کتابی در باب اسناد تجاری واداشت. کاری که البته سال‌ها ادامه داشت و با توجه به وسواس ایشان، به سرعت و سهولت هم پیش نمی‌رفت و لذا چندی از شاگردان استاد عهده‌دار بخشی از کار شدند تا این روند شتابی بگیرد، روندی که تحت نظر و نظارت استاد پیش می‌رفت. این بار اما بروز بیماری استاد بود که کار را متوقف گذاشت تا اینکه، چند سالی بعد، تعدادی دیگر از شاگردان استاد هم به آن جمع اضافه شدند و بدین ترتیب کار را به انتها رساندند.

شاید توضیح این نکته ضروری باشد که ساختار این کتاب از دل جزوات، دست‌نوشته‌ها و مقالات استاد درآمده و از این جهت، تمام تلاش بر آن بوده تا نظرات و حتی نحوهٔ نگارش ایشان مراعی بماند. لذا، هرچند که تمامی متن به کلی بازخوانی و اصلاح شده، لیکن قول و نظر استاد تا حد امکان، محفوظ مانده است. البته که به اقتضای تغییرات قانونی در سالیان اخیر، بخش‌هایی از متن بازنویسی شده و یا از ابتدا تألیف شده است لیکن آخرالأمر از شخص استاد استمزاج و نظرات ایشان، در همه جا، منعکس شده است تا شیوهٔ نگارش و سلیقهٔ استاد در همه حال برجا باشد. این‌گونه است که گروه همکاران جز اندکی در خط‌وربط استاد مداخله نداشته و این اثر، تماماً و قطعاً، به استاد اخلاقی تعلق داشته و خواهد داشت.

علاوه بر این تا بدان جا که این گروه بر روی متن کار کرده‌اند و تا جایی که از استاد اخلاقی شناخت داریم، تلاش هماره بر آن بوده تا کارکرد مباحث مطروحه در نظر باشد و این نکته‌ای

است که ممیّز حقوق تجارت از برخی مباحث دیگر حقوقی بوده است و می‌توان درک کرد که برساختِ ادبیات حقوقی (و یا دکترین مطلقاً) باید متوجه رواج موضوعات در میان خلایق باشد تا به قدر امکان، آنچه در میان مردم پذیرفته است از منظر حقوقی هم موجه و مقبول باشد چراکه به قول سعدی، «هر علم را که کار نبندی چه فایده ـ چشم از برای آن بود آخر که بنگری».

باری، همت همکاران در جریان کار تماماً بر آن بوده که ادبیات و منویات استاد بجا باشد (ولو آنکه مخالف نظر ایشان باشد). از این لحاظ، در برخی موارد (از آن جمله مطالعات تطبیقی در قیاس با حقوق کشورهای عربی و یا انگلیس و فرانسه) ترجیح بر آن بود که ادبیات استاد حفظ شود هرچند که آگاه بوده‌ایم بر اینکه آن مطالب بعضاً تغییر یافته‌اند، عمدتاً به این دلیل واضح که مکتوبات ایشان، در هر حال، بخشی از پیشینهٔ حقوقی آن اسناد در اقصی نقاط جهان بوده است و اطلاع از آن پیشینه قطعاً ارزشمند خواهد بود مضافاً بر اینکه آن موضوعات جزئی از دکترین حقوق تجارت در ایران بوده (جزئی بسیار ارزشمند) که نباید بر آن چشم پوشید و نباید هم آن را حذف نمود. با اطلاع از این نکته، گروه بر آن شد تا در چاپ‌های بعدی اطلاعات روزآمدی از آن موضوعات نیز فراهم آورده و بر پیشینهٔ مذکور بیفزاید (امید داریم که این توفیق دست دهد). علاوه بر این، چشم‌انداز (و همت) گروه بر آن است که در چاپ‌های آتی به سایر انواع اسناد تجاری که امروزه کاربرد دارند و تحلیل حقوقی معتنابه و جامعی از آنها فراهم نیست (در قالب حقوق اسناد تجاری نه در عناوین مستقل) هم بپردازد که باز هم امیدواریم عمر و عُدّهٔ کافی برای آن باقی باشد.

در پایان لازم است از همهٔ کسانی که در این سال‌ها در کنار استاد اخلاقی بوده‌اند و سهمی در غنای مکتوبات ایشان داشته‌اند و یا آنهایی که در این چند سال اخیر به گروه همکاران یاری رسانده‌اند سپاسگزاری نمود که قطعاً ایشان هم در این ماحصل شریک هستند. در این میان، تشکری خاص باید نمود از سرکار خانم دکتر مهناز مهرین‌فر (همسر آقای دکتر اخلاقی) که جز با صبوری و پیگیری ایشان، این کار به انتها نمی‌رسید.

ناگفته پیداست که این گروه مشتاق دریافت نظرات و پیشنهادهای اهل نظر هستند تا چنان‌که رفت، بتوان در چاپ‌های بعدی بر دقت و ظرافت مطالب این کتاب افزود.

گروه همکاران

مقدمه

قلمرو تجارت، به منظور تأمین نیازهای خاص خود، از دیرباز دست به ساخت نهادها و نیز پرداخت و ترکیب اصول و قواعد، ابزار و وسایلی زده تا پدیده‌های ویژه خود را هماهنگ با مقتضیات دنیای خاص خود در آنها قالب‌گیری کند. اعمال تجارتی، تجار، شرکت‌های بازرگانی، قراردادهای تجاری، ورشکستگی و غیره مفهومی سوای مفهوم اعمال حقوقی عادی و عقود و قراردادهای مدنی دارند. حقوق تجارت، به ویژه در کشورهایی که رشته مستقلی از حقوق خصوصی را تشکیل می‌دهد،[1] ظرف‌ها و قالب‌هایی برای موضوعات خودساخته که غالباً قابلیت گنجایش در ظروف و قالب‌های حقوق مدنی را ندارند و هرگونه تلاش به منظور تحلیل مسائل از دیدگاه حقوق مدنی و انطباق با نهادهای آن بعضاً عبث و بیهوده می‌نماید.

وضع در مورد اسناد تجاری نیز به همین منوال است. اسناد و اوراقی که وسیله معاملات بازرگانان و ابزار مبادلات تجارت بین‌المللی را تشکیل می‌دهد نیز با اسناد و اوراقی که اشخاص عادی در زندگی خود آنها را وسیله حل‌وفصل موضوعات حقوقی خود قرار می‌دهند، فرق می‌کند. توضیح اینکه لازمه انجام اعمال تجاری، سرعت است. در معاملات تجاری، پرداخت‌ها ندرتاً نقدی و اکثراً به وعده است. تشریفات کند تنظیم اسناد رسمی و انجام عقود و قراردادهای مدنی با طبیعت اعمال تجاری چندان سازگار نیست. اسناد عادی نیز تضمین و اطمینان کافی را فراهم نمی‌سازند. پول هم با توجه به حجم ثمن معاملات از یک طرف و خطرات حمل‌ونقل از طرف دیگر و بالأخره امکان تبدیل آن به پول خارجی، در صورتی که تجارت جنبه بین‌المللی می‌داشت، اشکالات عدیده‌ای به وجود می‌آورد. با توجه به این ملاحظات، بازرگانان به فکر چاره افتاده، نهادها، ابزارها و وسایلی خلق کرده‌اند تا از یک‌سو سرعتِ لازمهٔ اعمال آنها را تأمین کند

---

۱. آذرکیوان آذری، «نقدی بر ماده ۳ قانون تجارت»، نشریه دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، شماره ۲۰، بهمن‌ماه ۱۳۵۶، ص ۸.

و از سوی دیگر تضمینات کافی برای آنها ایجاد نماید؛ از جملهٔ این نهادها و ابزار و وسایل می‌توان اسناد تجاری را نام برد.

علاوه بر سرعت و تضمین، عنصر دیگری نیز در تجارت مدنظر تجار می‌باشد و عنصر مزبور سهولت است.[۱] تجار معمولاً سعی در انجام اعمال تجاری خود از ساده‌ترین راه ممکن دارند. در معاملات بین‌المللی شاید حمل مقادیر عظیمی از پول ممکن باشد ولی سهولت حمل یک برگ کاغذ که دارای همان ارزش باشد بسیار بیشتر است و همچنین از خطراتی همچون سرقت، مفقود شدن و غیره نیز در امان است و یا خطر کمتری دربر خواهد داشت. علاوه بر این، قابلیت نقل‌وانتقال آن نیز بیشتر است، امری که اهمیت زیادی در تجارت دارد چراکه سرمایه تجار باید در گردش باشد و نمی‌توان این سرمایه‌های هنگفت را راکد گذارد.

اسناد تجاری، به معنای عام کلمه، اسنادی است که معرفِ دستور پرداخت، تعهد به پرداخت، طلب یا مالی بوده و به نحوی از انحاء در قلمرو تجارت مورد استفاده قرار می‌گیرد مانند اسکناس، برات، سفته، چک، اوراق مشارکت، اسناد خزانه، قبض انبارهای عمومی، سهام شرکت‌های تجاری، بارنامه و غیره. به این تعبیر، اسناد مذکور از جمله وسایلی به شمار می‌آیند که در میان تودهٔ انبوه اموال منقول و غیرمنقول که سرمایه جامعه‌ای را تشکیل می‌دهد، به گردش درآمده و به‌طور کلی امکان نقل‌وانتقال دارایی و موجبات ضمانت و مشارکت اشخاص را در امر تجارت فراهم می‌سازد. به دیگر بیان، ترکیبات گوناگون اسناد مزبور تشکیل‌دهنده سرمایه نوینی است.[۲]

در میان انبوه اسناد تجاری به معنای اعم، اسناد تجاری به معنی اخص، مقام و موقعیتی ویژه دارند. در این کتاب کوشش شده، مفهوم اسناد تجاری (به معنای اخص) تبیین شده و وجوه مشترک اسناد مذکور مورد بررسی قرار گیرد. در عین حال، با تشریح وجوه افتراق این اسناد از دیگر اسناد تجاری، مزایای اسناد موصوف تشریح شده و مصادیق آن بیان می‌گردد.

پیش از ورود به اصل مطلب ذکر چند نکته ضروری است:

---

۱. بابک مسعودی تفرشی، *اسناد تجاری دریافتنی و پرداختنی*، چاپ اول (تهران: انتشارات شرکت نفت سپاهان، ۱۳۹۰)، پیشگفتار.

2. Lescot, Pierre et Roblot, René; Les effets de commerce: Lettre de change, billets à ordre et au porteur, warrants; Rousseau, 1975, p. 1.

اولاً: حقوق تجارت ما پیوندهای دیرین و عمیقی با حقوق فرانسه دارد چراکه قانون تجارت ما ترجمهٔ کد ناپلئون ۱۸۰۷ فرانسه می‌باشد. این امر ما را ناگزیر می‌سازد تا برای حل‌وفصل و تفسیر مواردی که ابهام یا اجمال یا تناقض در آنها مشاهده می‌شود به قانون مادر یا منبع اصلی آن توسل جوییم.

ثانیاً: توسعهٔ روزافزون روابط بازرگانی کشور ما با بسیاری از کشورها که اصول و روندهای حقوق تجارت در انگلیس و آمریکا را مدنظر دارند، بازرگانان، دادگاه‌ها و وکلای دادگستری ما را با مفاهیم و قواعدی روبه‌رو ساخته که بعضاً منبعث از «کامن‌لا» است. ازاین‌رو، ضمن شرح مطالب، در حد امکان کوشش شده تا منابع انگلیسی نیز مورد استفاده قرار گیرند.

ثالثاً: همگونی حقوق تجارت ایران با بسیاری از کشورهای اسلامی عربی که از حقوق تجارت فرانسه یا کنوانسیون‌های بین‌المللی ژنو ۱۹۳۰ و ۱۹۳۱ تأثیر پذیرفته‌اند، ما را بر آن داشته تا در برداشت خود از مفهوم، مقام و موقعیت موضوع مورد بحث، توجهی (هرچند مختصر) به حقوق تجارت این کشورها به‌ویژه مصر و لبنان داشته باشیم.

نگارنده بر این اعتقاد نیست که برای تمام پرسش‌های قابل طرح در این زمینه، پاسخ درست و روشن ارائه داده است؛ با وجود این امیدوار است با بررسی صورت‌گرفته و با توجه به افزایش چشمگیر حجم معاملات بازگانی ایران طی دهه‌های اخیر که منتهی به استفاده کاذب و غیراصولی از اسناد تجاری شده، به طرح بحث در این زمینه و جلوگیری از انحراف ذکرشده کمکی کرده باشد.

بخش اول)

نظریه عمومی اسناد تجاری

فصل اول)
مفاهیم و مصادیق اسناد تجاری

بحث از اسناد تجاری در کلیه کتب حقوقی فرانسه تحت عنوان *"Les effets de commerce"* و در تألیفات حقوق انگلیسی به نام *"Negotiable instruments"* صورت می‌پذیرد. مقننین و مؤلفان تجاری کشورهای عربی اکثراً عنوان «الأوراق التجاریه» و استثنائاً «الأسناد التجاریه» را به موضوع اطلاق کرده‌اند.[۱]

قانون تجارت ایران مصوب اردیبهشت ماه ۱۳۱۱، در موارد مختلف از اسناد تجاری نام می‌برد ولی همواره از ذکر نام دقیق و تعریف کلی آن غافل مانده است. به همین جهت قوانین مختلف، حقوق‌دانان و عامه مردم نه‌تنها در مورد مفهوم آن جزمی ندارند بلکه حتی در وجه تسمیه آن نیز تردید دارند و جمعی آن را اسناد تجاری یا تجارتی،[۲] برخی اوراق تجاری،[۳] گروهی اسناد و اوراق تجارتی، برخی اسناد جانشین پول[۴] و بالأخره بعضی اسناد بازرگانی یا اسناد و مدارک تجارتی[۵] نامیده‌اند.

---

۱. واژه "Combiaire" از ریشه لاتین "Cambium" است و اصطلاح "Cambium manual" به موردی اطلاق می‌شود که یک شخص خارجی در کشوری پول کشور متبوع خود را با پول رایج آن کشور تعویض نماید. واژه "Cambium rasecium" عبارت از قراردادی است که به موجب آن یک شخص در برابر دیگری متعهد می‌شود تا در محلی غیر از محل وعده، مبلغی پول فراهم نماید. واژه "Cambiare" و "Letter de Cambio" که در حقوق ایتالیا بر برات اطلاق می‌شود، از همین ریشه است. استفاده از واژه «کمبیایه» در کشورهای عربی یادآور همین ریشه لاتین است. در حقوق فرانسه واژه "Droit Cambiaire" دربردارنده ویژگی‌ها، آثار و احکامی است که بر اسناد تجاری به معنای خاص "Les effets de commerce" حکومت دارد. برخی از حقوق‌دانان ایرانی این مفهوم را معادل حقوق مبادله‌ای دانسته‌اند. به نظر می‌رسد اطلاق عنوان حقوق براتی "Droit Cambiaire" یا تعهد براتی "Engagments /Obligations Cambiaires" انطباق بیشتری با ویژگی‌ها اسناد مزبور دارد. (بهروز اخلاقی، «اسناد تجاری در قلمرو حقوق تجارت بین‌الملل، دیدگاه‌های پیمان ژنو ۱۹۳۰»، *نشریه دفتر خدمات حقوقی بین‌المللی*، شماره ۱۲، سال ۱۳۶۹، ص ۹۹).

۲. عبدالحمید اعظمی زنگنه، جزوه حقوق بازرگانی، سال تحصیلی ۱۳۵۳، ص ۲۲۱.

۳. ناصر کاتوزیان، *مقدمه علم حقوق و مطالعه در نظام حقوقی ایران*، چاپ پنجاه‌ویک (تهران: شرکت سهامی انتشار، ۱۳۸۵)، ص ۲۹۰.

۴. کوروش کاویانی، *حقوق اسناد تجاری*، چاپ دوم (تهران: انتشارات میزان، ۱۳۸۷)، ص ۱۹.

۵. حسینقلی کاتبی، *حقوق تجارت*، چاپ سوم (تهران: انتشارات گنج دانش، ۱۳۶۸)، ص ۱۸۳.